

ТАРИХИЙ РОМАНЧИЛИК ТАРАҚҚИЁТИДА ОДИЛ ЁҚУВ ИЖОДИНИНГ ЎРНИ

*Раҳимов Зоқир Азимович,
ФарДУ доценти*

Ижодий жараён тақозосига кўра салкам бир асрлик тарихга эга бўлган романчилигимиз тараққиёти йиллар давомида шаклланиб, поэтик янгилиниб келмоқда. Шу жиҳатдан, Итеъдодли адиб Одил Ёқубовнинг тарихий томанчилик тараққиётида ҳам ўзига хос маҳоратини алоҳида қайд қилиб ўтиш лозим. Адибнинг “Кўхна дунё”, “Улуғбек хазинаси” романидаги талқинлар узоқ ўтмиш воқелигидан ўқувчини хабардор қилиш билан, бу тарихий романларда тасвир усулининг ўзига хос ифодасини кузатамиз.

“Улуғбек хазинаси” романида оддий халқ вакиллари, қаҳрамонлар портретини унчалик батафсил чизмасдан, бир-икки характерли белгилар орқали яратган бўлса, аксинча, “Кухна дунё” романида қаҳрамонлар портретини анча мукамал тасвирлашга ҳаракат қилади. Романда қаҳрамонларнинг ташқи кўриниши билан ички дунёсини диалектик бирликда тасвирлаб, бир қатор тўлақонли характерлар яратишга, уларнинг руҳий-маънавий оламини теран бадиий талқин этилган.

“Кўхна дунё” романида Абул Ҳасанак, шоир Унсурий, вазир Али Ғариб сингари сарой амалдорлари ва Пири Букрий каби савдогарлар табақаси вакиллари алоҳида ўрин эгаллайди. Улар улуғ алломалар Беруний ва Ибн Синолар билан ҳамоҳанг ҳолда бизни ўз замонасининг жирканч илдизларидан ағоҳ этишга бўйсундирилган. Улар характерида олимларни умуман менсимаслик, донишмандларга муносабатда фақат ўз фойдасини, манфаатини кўзлаш, бу йўлда ҳар қандай тубанликлардан қайтмаслик хусусиятлари устунлик қилади. Ана шундай сарой амалдорлари ўз характер мантиқидан келиб чиқиб, ҳақиқий Ибн Сино ўрнига сохтасини бошлаб келишдан, унинг жирканч ишларига шерик бўлишдан ҳам қайтмайдилар. Асарда худдий шундай феъл-атворга эга бўлган Пири Букрий умр бўйи улуғ аллома Берунийга озор беради, унинг севгилиси Райҳонабонуга тажовуз қилади ҳамда олимнинг кадрдон жорияси Садафбибидан маҳрум қилади.

Асарда ана шундай тубанликлар эгаси бўлган кишиларга яқин турувчи Абу Шилқим ибн Шаҳвоний бутунлай бошқача қараш соҳиби сифатида кўринади. Бу образ ёрдамида ёзувчи гўё Абу Али ибн Сино образини иккилантиргандек бўлади ва шу билан ўз даврида бу улуғ олим қиёфасида турли шахслар бўлганлиги ҳақидаги халқ ривоятлари, афсоналарига таянади. Абу Шилқим ибн Шаҳвоний романда дастлаб улуғ олимга ҳасад қилади, унинг ютуқларини, халқ орасидаги обрў-эътиборини кўра олмайди, кейинчалик ўз ташқи қиёфасининг Абу Али ибн Синога ўхшашлигидан фойдаланиб, унинг мўътабар номини ўзи учун бир ниқобга ва битмас-туганмас бойлик манбаига айлантиради. Абу Шилқим ибн Шаҳвонийнинг ёвуз кирдикорлари асарда ҳаққоний ва ишонарли тасвирланган. У буюк ҳаким номини ниқоб қилиб, минг-минглаб кишиларни алдайди, мустабид шоҳ Маҳмуд Ғазнавий олдида катта обрўга эга бўлади ва оқибатда ибн

Синони чексиз таҳқирлаб, саройдан ҳайдатиб юборади. Шуниси муҳимки, Абу Шилқимнинг риёкорликка асосланган бу хатти-ҳаракатлари ва умуман турли хил алдов ва макр-хийла асосига қурилган ҳаёт йўли, шаҳарлар бўйлаб кезишлари, гоҳ бойлигини қаерга қўйишини билмай қолиши, гоҳ бор-будидан айрилиб ҳақиқий гадога айланиши романда жуда қизиқарли ва таъсирли эпизодларда ўз аксини топган. Асарнинг ютуқлари, ундаги кўп овозлилиқ (полифония) ҳақида яна кўпгина фикрларни айтиш мумкин. Лекин бу романнинг асосий камчиликларидан бири қаҳрамонлар нутқининг индивидуаллашмаганлигида, кўпгина олимлар, донишмандлар, сарой амалдорлари бир хил оҳанг ва услубда сўзлашларида кўринади. Тўғри, бу асар ҳам мазмундор тилда ёзилган, бу жиҳатдан биз академик М.Қўшжоновнинг қуйидаги фикрларида асосли қарашлар мавжуд: “Одил Ёқубов ҳаёт билан ҳамнафас ёзувчи. У гоҳ узоқ, гоҳ яқин ўтмишга, гоҳ ҳозирги кун мавзусига мурожаат қилади ва ҳар хил замонга хизмат этадиган ғояларни кўтариб чиқиб, шу орқали ҳаётга ўзининг санъаткорона муносабатини билдиради” [1, 302-бет].

Ҳақли равишда эътироф этилганидек, адабнинг ҳар бир асари ўқувчи қалбини истиробга олади, уни фикрлашга, мулоҳаза юритишга ундайди. Аслини олганда, адибнинг “Кўҳна дунё” романида ҳам тарих ҳақиқати ўз давридаёқ жуда гўзал талқин этилган. Асарда қаҳрамонлар нутқининг мукамал даражада индивидуаллаштирилишига ҳаракат қилган. Фикримизни асослаш мақсадида асардан Маҳмуд Ғазнавий, ибн Сино ва Беруний монологуларига тегишли бўлган қуйидаги парчаларни қиёслаб кўрайлик:

Маҳмуд Ғазнавий нутқи: “Эй, яратган эгам!.. Наҳот бу мажусийлар тириклайин ўтда куйиб кетадики, аммо тиз чўкмайди? Қўшиқ айтиб тириклайин ёнғувчи элни биринчи кўришим бу!..” [2, 214-бет].

Абу Али ибн Синонинг ички монолоғи: “Ё раб! Телба тақдирнинг не ўйини бу? Ёшлиқ биродари Шокалон бу мусофир юртларда мешкобчилик килиб юрган бўлса!..” [2, 247-бет].

Беруний нутқи: “Ё парвардигор! Бу инсоф, бу афсус-надоматларни бу ғофил бандангнинг кўнглига ўттиз-қирқ йил муқаддам солсанг бўлмасмиди? Эл бошига мислсиз офат келтирган жангу жадаллар, илм аҳлига қилган хўрлик ва таҳқирлардан аввал инсофга келтирсанг бўлмасмиди? Нечун фақат умрининг сўнгида, кўзига азроил алайҳиссалом кўринганда инсофу адолатга келтирдинг бу қаҳри қаттиқ бандангни?..” [2, 198-бет].

Юқорида биз келтирган парчалардан шу нарса маълум бўладики, турли характердаги уч қаҳрамон – Маҳмуд Ғазнавий ҳам, Абу Али ибн Сино ҳам, Беруний ҳам ўз сўзларини Аллоҳга мурожаат билан бошлайдилар, бири-бирига яқин хитоблар, риторик сўроқлар билан қалбларига мурожаат қиладилар. Бунинг замирида ҳаётни, инсонни англашга ҳаракат сезилиб туради.

Маликул Шароб, Бобо Хурмо, Шокалон, имом Исмоил Ғозий, карматийлар каби персонажлар асарда меҳнаткаш халқ вакиллари сифатида иштирок этади. Оддий халқ вакилларининг зулмга нисбатан исёнкорлик руҳи

романнинг илк саҳифалариданоқ бўртиб кўзга ташланади. Маликул Шароб, яъни Қутлуғқадам майхонаси тасвири билан бошланган роман охирига келиб, Маликул Шаробнинг карматийлар деб ном олган меҳнаткаш халқ табақаси билан алоқаси борлиги аён бўлади. Оддий халқ вакилларининг Абу Али ибн Сино, Беруний каби буюк олимларга муносабатида ҳам ёзувчи ўша давр талабидан келиб чиқиб, адолат тарозисини тўғри белгилайди, яъни Берунийнинг карматийлар ҳақида ёзган рисоласини Абдусаммад Аввал ўзиники деб эълон қилади ва дорга осилади, шу билан улуғ олим Берунийни ўлимдан сақлаб қолади. Ёки роман охирига келиб, Ибн Сино саройдан қувилиб, жуда хавфли вазиятга тушиб қолганида карматийлар вакили Маликул Шароб уни қутқаради ва мамлакатдан узоққа олиб кетади. Ёзувчи ана шундай тасвир йўли билан “фақат меҳнаткаш халқ вакилларига олимни, инсонни кадрлаш, асраб-авайлаш туйғуси хосдир, чинакам гуманизм, адолат машъали халқ қўлидадир”, деган муҳим ижтимоий-фалсафий ғояни бадиий жиҳатдан асослашга муваффақ бўлган.

Ёзувчи Одил Ёқубовнинг бу тарихий романи шу кунгача ўзбек адабиётида яратилган бошқа тарихий романлардан ана шу услубий хусусияти билан ажралиб туради. Романнинг ана шундай хусусиятларидан келиб чиқиб, истеъдодли адабиётшунос олим Санжар Содик шундай ёзади: “Асарнинг бутун моҳиятидан, руҳидан аён бўлишича, унда илм-маърифатнинг, олимнинг, демакки, инсоннинг кадр-қиммати ҳамда уларга адолатли муносабат муаммоси кўтариб чиқилган” [3, 5-бет]. Чунки бу асар ўзбек адабиётида тарихий роман жанри доирасини кенгайтирди, услубий ранг-барангликни, полифоник тасвир хусусиятини таъминлади ҳамда халқимиз онгини, маънавий оламини яна-да бойитишга хизмат қилди.

Ёзувчи Одил Ёқубов “Диёнат”, “Оққушлар, оппоқ қушлар”, “Адолат манзили” каби романларида асосан маънавий-ахлоқий муаммолар – адолат, диёнат, инсон шаъни, инсоф, ор-номус каби масалалар асосий ўрин тутаяди. Проф.У.Норматов тўғри таъкидлаганидек, “Диёнат, имон-эътиқод худди муҳаббат мавзуи каби сўз санъатининг қадимий ва боқий муаммоларидан. Ҳар бир давр уни янгилайди, янгича мезонлар билан баҳолашни тақозо этади” [4,110-бет]. Дарҳақиқат, ҳақли таъкидланганидек, қайси мавзуда қалам тебратмасин, адиб инсонни, унинг буюклигини, фазилатларини, ботиний оламидагим зиддиятларни талқин этишга интилган эди.

Ҳар бир адиб, жумладан Одил Ёқубов ҳам бу мавзунини ёритишга ўзича ёндашади. Лекин шуни ҳам унутмаслик керакки, бурч, диёнат, виждон муаммосининг ўзи бадиий адабиётда бирдан-бир мақсад эмас. Бутун бир давр ҳақиқатини ёритиш, муҳим ижтимоий масалаларни кўтариш инсон қалби бадиий талқин этишга қаратилгандагина муҳим аҳамият касб этади.

АДАБИЁТЛАР:

1. 1.Қўшжонов М. Сайланма. Икки жилдлик. Биринчи жилд. Адабий портретлар. – Тошкент, Гафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1982. – 384 б.

2. 2.Ёқубов О. Кўҳна дунё. Роман. – Тошкент, Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. – 336 б.
3. Содиқ С. Ижоднинг ўттиз лаҳзаси. – Тошкент, “Шарқ”, 2005. – 320 б.
4. Норматов У. Ижод сеҳри. – Тошкент, “Шарқ”, 2007. – 352 б.
5. Eshonqulova, S. (2020). Matn mazmunini oʻzida tashiydian birliklar. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(84). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7357
6. Eshonqulova, S. (2020). “Boburnoma”da ijodkorlar haqida berilgan maʼlumotlarning zamima sifatidagi ahamiyati . *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(84). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7361
7. Eshonqulova, S. (2020). Mif va sheʼriyat. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(84). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7362
8. Eshonqulova, S. (2020). Tarixiy shaxs siymosi va badiiyat. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(84). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7363
9. Eshonqulova, S. (2020). НОДИРА ШЕЪРИЯТИДА ТАРИХИЙ ОБРАЗЛАР ТАЛҚИНИ. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(84). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7364
10. Jurayev, M. (2020). GENRE DEVELOPMENT OF COMEDY IN UZBEK LITERATURE: RESEARCH AND PERFECTING. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 14(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/954
11. Jurayev, M. (2020). "Maysaraning ishi" komediyasida ayollar obrazi tasviri. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 14(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/964
12. Jurayev, M. (2020). Oʻzbek adabiyotida komediyaning janr xususiyatlari. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 11(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/990
13. Turpova, P. (2020). Jizzaxlik ijodkorlar asarlarida 1916 yildagi qoʻzgʻolonlar bilan bogʻliq oʻrinlar. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(44). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5438
14. Turpova, P. (2020). Jomiyning “Bahoriston”i-axloqiy tarbiya manbai. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(44). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5440
15. Turpova, P. (2020). Shahlo Ahrorova sheʼriyatida Vatan tahlili. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(44). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5442
16. Soatova, N. (2020). “Yuz masal”ning yoshlar tarbiyasidagi oʻrni. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(56). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4648

17. Soatova, N. (2020). “O’tkan kunlar” romanida Navoiy “Xamsa”sining epik an’analari. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(55). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4645
18. Soatova, N. (2020). “O’tkan kunlar” va xalq kitoblari . *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(56). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4642
19. Soatova, N. (2020). Jomiyning “Yusuf va Zulayho” dostonidagi Yusuf obrazi tasviridagi dinamika. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(55). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4636
20. Soatova, N. (2020). Badiiy adabiyotda salbiy obrazlarning qiyosiy tahlili. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(55). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4633
21. Soatova, N. (2020). Shuhrat she’rlarining ayrim xususiyatlari haqida. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(63). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3634